

Kalko M. I. Aspectuality Ukrainian verbs: theory of aspect and problem aspectuality classes

This paper presents a version of the application binary type theory to research aspectual characteristics Ukrainian verb that involves aspectual distinction between two options: 1) aspect, 2) aspectual class. The application of this theory enabling approach to the study of Ukrainian aspectual verbs as dual phenomenon: grammatical and lexical aspectuality.

It has been stated that the lexical parameter of aspectuality is universal for many languages for it reflects fundamental objective differences between extralinguistic facts represented by verbal lexemes. It has been proved that aspectual classes are not aimed at the whole verbal lexeme but at its concrete lexical and semantic variant, concrete valency of the predicate and semantic roles of arguments, first of all the subject and the object, and, therefore, the categorial diffusion of a lexeme revealed in the functional unity of two or several aspectual classes is a systemic phenomenon characteristic of the Ukrainian verb. It has been defined that all the theoretically possible types of categorial diffusion are practically realized in the Ukrainian language. The examples given in the article that describe each type of transition from one class into another one are based on the following principles: 1) regularity (the transition is not sporadic but typical of a group of words); 2) conditionality (the first meaning is basic, or primary, while the second one is derivative, or secondary). Lexical submodels constitute aspectual class of five components: terminativ, aktivitiv, stativ, eventiv and relativistic, each of which regulates aspects of verbs.

Key words: aspect, aspectuality, perfektiv, imperfektiv, aspectual class, aspect behavior, context.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Т. В. Міроненко (Луганськ)

УДК 811.161.2'367.625

**СТАН І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛОВА
В ЛІТЕРАТУРНІЙ ТА ДІАЛЕКТНІЙ МОВАХ**

Останнім часом науковці все частіше розглядають дієслово у функціонально-семантичному, формально-граматичному, когнітивному та комунікативному аспектах. Це зумовлено особливістю категорійних значень цього класу слів, оскільки „дієслівна система української мови надзвичайно складна, різноманітна і представляє все багатство суспільної діяльності людини. Дієслово передає реальні події та їхні ознаки, виступає головним конструктивним центром речення”

[Мединська 2011: 134]. Такі позиції міцно закріпились у лінгвістиці в контексті сучасних досліджень літературної та діалектної мови.

Мета пропонованої статті – визначити напрями та охарактеризувати стан дослідження дієслова з когнітивного погляду.

Погоджуємося з думкою В. Брицина про те, що лінгвістична когнітологія вже пройшла період становлення як засіб пізнання мови й свідомості людини. Під певними граматичними формами, місцем у реченні, семантичними варіантами слова заковано особливості мислення людини, її світосприйняття й світобачення, а значить, і культурно-ментальний вимір. Серед масиву існуючих розвідок А. Плотникова в докторській дисертації „Когнітивне моделювання семантики дієслова (на матеріалі дієслів соціальних дій та відносин)” визначила чотири напрями когнітивних досліджень семантики дієслова: когнітивне моделювання дієслівної багатозначності; вивчення просторової організації дієслівної лексики, виділення й характеристика лексичного, лексико-семантичного й концептуального простору дієслова; дослідження особливостей концептуалізації дієслівного значення й характеристика поліпропозитивних дієслів; опис функціональної категоризації дієслова [Плотникова 2008: 29 – 31].

В основі когнітивного моделювання дієслівної багатозначності лежить опис механізмів і моделей семантичної деривації. Розвиток мови та поширення її семантичного складу передусім цікавить лексикографів при укладанні словників, і не менше – діалектологів при виявленні вторинних номінацій, семантичних лакун, окреслення географії ареалів тощо. А. Шумейкіна, дослідивши багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові, визначила умови та механізми виникнення вторинних номінацій окресленої лексико-семантичної групи (семантико-валентнісні, логіко-поняттєві, екстралінгвістичні, словотвірні чинники тощо), а також „узуальні, оказіональні, архаїчні, сленгові значення лексем” [Шумейкіна 2007: 4]. Семантичну дієслівну деривацію на матеріалі говірок Башкирії, В'ятського краю та Волзько-Свіязького межиріччя охарактеризовано в дослідженні О. Чупрякової, виявлено структурно-семантичні та парадигматичні зв'язки між твірними та похідними семами, подібність/відмінність семантики дієслів літературної та діалектної мови, зроблено вибірку „конотативних і фонових сем, які репрезентують емпіричні й культурно-історичні знання мовців цієї мови” [Чупрякова 2006: 22].

Вивчення лексичного, лексико-семантичного, денотативного й концептуального простору все частіше стає предметом зацікавлення науковців і, мабуть, містить найбільше розвідок, оскільки функціонування одиниць розглядають під новим кутом зору, зважаючи на особливості когніції людини. Відомі різні класифікації виділення семантичних груп дієслів: Л. Щерби, Л. Васильєва, Н. Шведової, В. Русанівського, І. Вихованця та ін. Ураховуючи набуток попередників,

А. Дишлева запропонувала власну класифікацію лексико-семантичних груп дієслів „за ознакою наявності спільних сем та співвіднесеністю дієслівних одиниць з фактами дійсності” [Дишлева 2008: 29 – 31] з урахуванням синтаксичних, функційних особливостей як предикатів з адвербіальними поширювачами в структурі простого речення. Хоча, як зауважує дослідниця, віднесення дієслова до тієї чи тієї лексико-семантичної групи досить умовне, оскільки те саме дієслово в різних контекстах і з різними екстралінгвальними чинниками набуває іншого значення.

Наразі маємо розвідки окремих тематичних груп дієслів сучасної української літературної мови: модальність імператива (О. Даскалюк, 2005), дієслова багатократно-дистрибутивної і розподільної дії (Н. Мединська, 2000), привативні дієслова (О. Залужна, 2008) тощо. Дієслова негативної оцінки на матеріалі української діалектної мови дослідила В. Леснова (2011), Н. Хобзей розглянула дієслова руху „знизу” – „вгору” в говірках південно-західного наріччя (2011).

Чимало досліджень лексико-семантичних груп проведено на матеріалі різносистемних мов: дієслова мовлення сучасної німецької мови [Агапій 1999], а також російської та англійської мов [Кероп'ян 2003]; дієслова розташування в англійській, німецькій та українській мовах [Миرونчук 2006], руху (на матеріалі російської, англійської, французької мов) [О. Ярема 2008] тощо.

Дієслівну лексику ідеографічних полів „Людина як біологічна істота” і „Людина як соціальна істота” на матеріалі діалектних текстів російських острівних говірок Одеської області дослідила А. Швець. Порівнявши семантику дієслів виділених понятійних зон, авторка доводить спільність досліджуваних говірок, їхню належність до однієї материнської основи [Швець 2008: 7, 15]. У своїй роботі Т. Леннгрен, проаналізувавши семантику дієслів російських говірок Латгалії й Житомирщини, розподілила їх на чотири групи: 1) власне діалектні; 2) „деформовані”, тобто з однаковим значенням у літературній та діалектній мові, але їхнє формальне вираження в говірках було змінено; 3) діалектно-літературні; 4) літературні. Авторка впевнена, „саме інтелект носіїв говірки, їхнє знання й бачення світу зумовлюють уживання слів і розуміння їхнього значення. При дослідженні багатозначності діалектного слова це є особливо важливим, оскільки значення діалектного слова взагалі ніде не фіксується, окрім мовної свідомості мовців” [Леннгрен 1994: 29]. За подібною схемою А. Каргіна дослідила зіставлення семантичної структури спільноруських дієслів, які функціонують у говірках камчадалів, з більшою, меншою та однаковою кількістю значень порівняно з літературною мовою, спираючись на „показники мовної свідомості діалектоносіїв” [Каргіна 2006: 32].

Дослідження особливостей концептуалізації дієслівного значення й характеристику поліпропозитивних дієслів у мовознавстві все частіше пов'язують з такими репрезентаціями концептуальної сфери дієслова,

виділяючи фрейми, схеми, поняття, сценарії, скрипти тощо. Такий підхід дозволяє з'ясувати асоціативні, поняттєві, символічні, культурні, емоційно-чуттєві інтерпретації мислення людини. А. Плотникова у своїй роботі докладно описала когнітивні сценарії дієслів соціальної дії [Плотникова 2008], О. Кашкарова дослідила дієслівні лексеми на позначення фрейму „руйнування” в сучасній англійській мові (Белгород, 2006), Ю. Голубєва охарактеризувала репрезентацію фрейму „жестикуляція” англійськими дієсловами та дієслівними сполуками (Белгород, 2006).

В українському мовознавстві є розвідки, присвячені вивченню когнітивних процесів дієслова в різносистемних мовах. Скажімо, І. Ділай установила ядрові та периферійні склади лексико-семантичних груп когнітивних дієслів (знання та мислення) в англійській мові, їхні парадигматичні зв'язки та синтагматичні особливості та семантико-дериваційні процеси [Ділай 2011]. У. Рис дослідила когнітивний зміст та семантичний потенціал дієслів із значенням інтенсивності в сучасній польській мові та виявила, що „семантичне наповнення значення інтенсивності дії найбільше виявлене у структурі дієслів, які виражають надмірну фізичну дію та інтенсивний її вияв, морально-емоційний стан суб'єкта, зміну стану суб'єкта, пов'язаного із втомою після виконання дії, перевищення властивих, можливих границь дії, збільшення напруження та ін.” [Рис 2010: 13].

Не менш зацікавлено науковці розглядають питання ментальних репрезентацій лексичних одиниць, зокрема дієслів. Під ментальними маніфестаціями більшість дослідників розуміє „об'єднання ментального лексикону та ментального граматикону” [Загнітко 2007: 141], які відображають культурно-національну картину світу, закріплену у свідомості людини й виражену засобами мови.

Науковці майже одностайно ментальними називають дієслова мовлення, мислення, пізнання, фізичної чи інтелектуальної дії. Безсумнівно, цінним матеріалом для опису ментальних процесів є діалектне мовлення як вільне використання комунікантом мовних засобів у певному розмовному акті. Функціонально-семантичну інтерпретацію ментальних дієслів пізнання, пам'яті, мислення, уяви та розуміння на матеріалі говірок козаків Нижнього Поволжя описала С. Омельченко, виокремивши власне ментальні, функціонально-ментальні та етноментальні дієслова, відповідно – ядро, центр та периферію окресленого функціонально-семантичного поля [Омельченко 2006: 12 – 13].

Функціональну категоризацію дієслова розуміють як „функційний зв'язок між предметом думки й образом знака” [Плотникова 2008: 31]. Формально-граматичним та семантико-синтаксичним властивостям дієслова присвячено праці Н. Іваницької, яка виділила та детально описала абсолютивні (автосемантичні) й релятивні (синсемантичні) дієслова в структурі речення [Іваницька 2009: 12]. А. Загнітко розглянув

статус дієслова в предикативній структурі речення, його валентні семантичні та синтаксичні властивості [Загнітко 2011]. Синтаксичні функції й стилістичні ознаки синсемантичних дієслів докладно охарактеризувала І. Прокопенко, виділивши такі лексико-семантичні групи: „дейктичні (у своїй значеннєвій структурі містять лише вказівку на процес), фазові (процесуальна сема комбінується із семами початку, продовження, розгортання та завершення дії) та кваліфікативні (семантична структура містить виразні стилістично марковані оцінно-кваліфікативні семи)”, „компенсаційну, модифікаційну та кваліфікативну” функцію синсемантичних дієслів у структурі речення [Прокопенко 2005: 17]. Л. Білик дослідила семантику, структуру, варіативність та особливості функціонування дієслівних словосполучень у східностепових говірках Донеччини [Білик 2003]. З іншого боку, семантичного синтаксису, „який можна вважати підґрунтям лінгвістичної когнітології” [Руснак 2009: 304], предикат як центральний компонент судження в граматичній структурі діалектного тексту буковинських говірок описала Н. Руснак. Дослідниця виокремила „головні (які стосуються головного суб’єкта) та другорядні (стосуються другорядного суб’єкта) предикати” [Там само: 308], подала їхню характеристику й форми вираження.

Висновуючи, скажемо, що чітких диференційних ознак між виділеними напрямками немає, оскільки без їхньої взаємодії неможливо досягти ефективного результату дослідження дієслова. Не можна заперечити думку Т. Карлової, що „всі дослідження, об’єктом яких стає дієслово, не вичерпують широкого кола проблем, пов’язаних з його особливим статусом у мові, з його широкою семантикою, з його можливостями вербалізувати концепти й організуватися в певні лексико-семантичні парадигми” [Карлова 2011: 410]. Тому перспективою подальших досліджень вважаємо розширення кола аналізованих питань, пов’язаних з дієсловом в літературній та діалектній мовах.

Література

- Агапій 1999** – Агапій А. П. Лексико-семантична група дієслів мовлення в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / А. П. Прокопенко. – К., 1999. – 16 с.; **Білик 2003** – Білик Л. С. Дієслівні словосполучення у східностепових говірках Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Білик Людмила Степанівна. – Донецьк, 2003. – 230 с.; **Дишлева 2008** – Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дишлева Світлана Миколаївна. – К., 2008. – 274 с.; **Ділай 2011** – Ділай І. П. Когнітивні дієслова в англійській мові: парадигматика, синтагматика, епідигматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / І. П. Ділай. – Л., 2011. – 21 с.; **Загнітко 2007** – Загнітко А. П. Сучасні

лінгвістичні теорії : монографія / А. П. Загнітко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 219 с.; **Загнітко 2011** – Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ „ВКФ „БАО”, 2011. – 992 с.; **Іваницька 2009** – Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці : наук.-метод. посіб. / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського, 2009. – 208 с.; **Каргина 2006** – Каргина А. П. Общерусский глагол в говорах камчадалов : дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 01 / Каргина Анна Петровна. – Петропавловск-Камчатский, 2006. – 379 с.; **Карлова 2011** – Карлова Т. Е. Ономазиологический подход к проблеме исследования глагольных значений (на примере группы предикатов со значением „иметь намерение” / Т. Е. Карлова // Образ мира в зеркале языка : сб. науч. ст. / отв. соред. В. В. Колесов, М. Влад. Пименова, В. И. Теркулов. – М. : ФЛИНТА, 2011. – С. 410 – 415; **Кероп’ян 2003** – Кероп’ян А. Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / А. Р. Кероп’ян. – Донецьк, 2003. – 21 с.; **Лёнгрен 1994** – Лёнгрен Т. Лексика русских старообрядческих говоров (на материале, собранном в Латгалии и Житомирщине) / Тамара Лёнгрен. – Uppsala, 1994. – 174 с.; **Мединська 2011** – Мединська Н. М. Проблема категорійного статусу дієслова [Електронний ресурс] / Н. М. Мединська. – *Studia Linguistica*. – 2011. – Вип. 5. – Режим доступу : http://philology.kiev.ua/php//7/Studia_Linguistica_5_1/126_135.pdf; **Мирончук 2006** – Мирончук М. В. Семантика дієслів розташування в англійській, німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / М. В. Мирончук – Донецьк, 2006. – 21 с.; **Омельченко 2006** – Омельченко С. Р. Функціонально-семантическая интерпретация ментальных глаголов (на материале речи казаков Нижнего Поволжья) : дис. ... д-ра филол. наук : 10. 02. 01 / Омельченко Светлана Романовна. – Волгоград, 2006 – 410 с.; **Плотникова 2008** – Плотникова А. М. Когнитивное моделирование семантики глагола (на материале глаголов социальных действий и отношений) : приложение к дис. ... д-ра филол. наук : 10. 02. 19 / Плотникова Анна Михайловна. – Екатеринбург, 2008. – 555 с.; **Прокопенко 2005** – Синтаксичні функції синсемантичних дієслів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. М. Прокопенко. – К., 2005. – 19 с.; **Рис 2010** – Рис У. Г. Категорія інтенсивності у сучасній польській мові: когнітивно-семантичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 „Слов’янські мови” / У. Г. Рис. – К., 2010. – 18 с.; **Руснак 2009** – Руснак Н. О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів : монографія / Н. О. Руснак. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 448 с.;

Чупрякова 2006 – Чупрякова О. А. Семантическая глагольная деривация в говорах Волго-Камья : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / О. А. Чупрякова. – К., 2006. – 23 с.; **Швець 2008** – Швець А. І. Дієслівна лексика російських говірок Одеської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / А. І. Швець. – К., 2008. – 23 с.; **Шумейкіна 2007** – Шумейкіна А. В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. В. Шумейкіна. – К., 2007. – 23 с.; **Ярема 2008** – Ярема Е. В. Функционально-семантические особенности глаголов движения (на материале разносистемных языков) : автореф. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” / Е. В. Ярема. – Майкоп, 2008. – 23 с.

Міроненко Т. В. Стан і напрями дослідження дієслова в літературній та діалектній мовах

Статтю присвячено проблемі вивчення дієслова в контексті сучасних лінгвістичних досліджень літературної та діалектної мови. Указано на актуалізацію розгляду частин мови в когнітивному аспекті; визначено чотири напрями когнітивного аналізу семантики дієслова: когнітивне моделювання багатозначності, урахування умов та механізми виникнення семантичної деривації; виділення й характеристика лексичного, лексико-семантичного, дериваційного й денотативного простору; особливості концептуалізації дієслівного значення й характеристика поліпропозитивних дієслів; функціональна категоризація дієслова як функційний зв'язок між предметом думки й образом знака. Зроблено спробу окреслити стан дослідження дієслова в кожній запропонованій концепції, урахувавши вітчизняні та зарубіжні розвідки, різносистемність мов, специфіку літературної та діалектної мови. Подано висновки та окреслено перспективи дослідження дієслова в запропонованих аспектах.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, напрями дослідження дієслова, багатозначність, концептосфера, лексико-семантична група, ментальність, валентність, предикативна структура речення.

Міроненко Т. В. Состояние и направление исследования глагола в литературном и диалектном языках

Статья посвящена проблеме изучения глагола в контексте современных лингвистических исследований литературного и диалектного языка. Указано на актуализацию рассмотрения частей речи в когнитивном аспекте; определено четыре направления когнитивного анализа семантики глагола: когнитивное моделирование многозначности, учитывая условия и механизмы возникновения семантической деривации; выделение и характеристика лексического, лексико-

семантического, деривационного и денотативного пространства; особенности концептуализации глагольного значения и характеристика полипропозитивных глаголов; функциональная категоризация глагола как функциональное отношение между предметом мысли и образом знака. Сделана попытка описать состояние исследования глагола в каждой предложенной концепции, учитывая отечественные и зарубежные изучения, разносистемность языков, специфику литературного и диалектного языка. Поданы выводы и перспективы исследование глагола в предложенных аспектах.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, направления исследования глагола, многозначность, концептосфера, лексико-семантическая группа, ментальность, валентность, предикативная структура предложения.

Mironenko T. V. Condition and directions of a verb investigation in literary and dialect language.

The article is dedicated to the problem of a verb investigation in a context of literary and dialect language current research. It shows actualization of parts of the speech investigation in cognitive aspect, as peculiarities of a person thinking, his world-view and as a result his cultural-mental perspective are encoded in certain grammatical forms, place in a sentence, semantic variants of a word.

The article defines four directions of verb semantics cognitive analysis: cognitive modeling of polysemy, taking into consideration conditions and mechanisms of semantic derivation; definition and characteristics of lexical, lexical-semantic, derivational and denotative space; peculiarities of conceptualization of a verbal meaning and characteristics of polypropositional verbs; functional link between subject of thought and a sign image. The attempt to outline the condition of a verb investigation in each of the proposed concepts was made, taking into consideration national and foreign experience, different system languages, literary and dialect language peculiarities.

The conclusion was made that all the investigations analyzed do not deal with the whole range of problems of a verb in the language. Therefore we consider perspectives of investigation in broadening of the area of questions analysed that deal with a verb, in conceptual, communicative, functional-semantic aspects of literary and dialect language.

Key words: cognitive linguistics, directions of a verb investigation, polysemy, sphere of concepts, lexical-semantic group, mentality, valence, predicative structure of a sentence.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.